

mølle ved Mariager fjord aftager alt tilbudt frø (1827-28; 2), under 1. verdenskrig bruges de igen til oliepresning (3).

En del frø anvendes også som hønsefoder, overhældt med kogende vand, således i Thy (1802ff; 4), og sælges som »kornfrø« til burfugle (5), eller man udnytter dem som duefoder (Vendssysse o.1880; 6). Kogt – ofte sammen med kartofler – eller malet anvendes de som kvæg- og svinefoder i stedet for rapskager eller for at drøje på foderkornet (7). Frøene er endvidere anvendelige som en sennepserstatning (8).

På VLolland kører man de aflugede blomstrende planter hjem til fodring eller de blandes i møddingen (1810; 9). – Som menneskeføde nævnes »agerkål« allerede o.1450 i den danske rimkrønike (10). De første spæde blade spises i dyrtider (1761; 11) og unge planter som kål (8); endnu o.1925 bliver de i Ø.Hanherred (Øland) kogt med byggryn til en kålsuppe (12). Fornemme folk på Færøerne spiser bladene af agerkål (?) til opstuvet kød, bønderne bruger dem især til melsuppe, men dyrker også planten i en agerende (o.1780; 13).

Den *akærkal*, *-kål*, *aggerkål* etc., der omtales i lægeråd hos Harpestræng (afskrifter o.1300) og Christiern Pedersen 1533, er næppe vor plante, men snarere den dyrkede salatsennep, *Eruca sativa*. – På Færøerne har man lagt frøene i pose på brok (14).

LITTERATUR: (1) 999 1802,74; 667 4,1802,128; 653 2.1,1803,75f; 398 1806,624 og 1821,728; 322 1808,329 og 1812,61; 880 1810,107(Fyn); 189 4,1820, 343; (2) 102 316; 320 201; (3) 443 201; (4) 999 74; 634 12181 (o. 1910); (5) 322 1808,329; 398 1821,728 (alm.anv.); 638 3,1840-41,162; (6) 634 12233; (7) 991 10,1891,142; 634 12173 (Himmerl.o.1890), 17134 (Øland o.1900); (8) 398 1806,624; (9) 675 8,463f; (10) 328g 31; (11) 696 388; (12) 634 16867; (13) 873 116,159 jf.157 (roe); (14) 752 66.

TALEMÅDER; PROSA OG POESI

»Agerkål« 1863ff er slang for ågerkarl (1).

Den agerkål står godt, sagde kongen til nogle bønder – han ville give det udseende af, at han forstod sig på landbrug (2); bønderne må da få det godt i år, se hvor tæt agerkålen står, sagde prinsessen, da hun var på landet (3).

Agerkålen er de urene agres gyldne pragt, men det er kun forgyldt elendighed *Jens K. Jørgensen* og *K. Hee Andersen* (4). Agerkålen korsor sig gult mod den kuldeblå luft *Achton Friis* (5), en hel ager var sød og gul af agerkål (a). Spæde

agerkål, der lugter sjællandsk, af drøj sommer (b) *Martin A. Hansen* (6), agerkålens flammer slikker langs brakjordens sodede furer *Svend Fleuron* (7). – Den mængde agerkål · som nok gør agren gul, men ikke gylden *Chr. Richardt* (8). Af solen marken brændes, · og agerkålen tændes. · De gule blomster nejer · sig under vindens færd, · så de i søvne mindes · en gammel salig verden *Thøger Larsen* (9).

LITTERATUR: (1) 85c 194; (2) 488d 455; (3) 690 1,357; (4) 462 72; (5) 269 2,408; (6) a333b 90; b333c 80; (7) 237 54; (8) 766i 265; (9) 530c 16.

Turnips, *Brassica campestris* *var. sativa rapifera*

En kulturform af agerkål; navnet (1769ff) stammer fra engelsk turnip – første stavelse måske dannet af turn = dreje, sno, med henblik på den lange runde pælerod, og efterleddet af neep = roe. *Vandroe* 1839–42, *brakroe* og *høstro*e 1884, *stubroe* 1884–1938 (1).

Dyrkningen begyndte i slutningen af 1700-t til sukkerfremstilling (2) og var vistnok vor første rodfrugt sået direkte på marken (ikke – som kålroe o.a. – i haven til udplantning, s. 247). 1803 dyrkes den enkelte steder på Sjælland til kreaturer og svin, større turnipsmarker ved Bækkeskov SSjælland fører til, at andre herregårde tager avlen op (3). 1839 dyrkes turnips på brakmarker nord for København (4).

I ØJylland bliver de første turnips sået i riller efter et riveskaft e.lign. og frøene drysset fra en flaske med hul gåsefjer eller et perforeret spillekort bundet over halsen. Nogle bruger et nybeslået trillebørhjul, hvis nittehoveder markerer såhullerne; bagefter bliver rillerne håndtromlet eller man kører en trillebør over dem (5). 1851 omtales dyrkningsforsøg i Hjørring amt (6), 1883 er turnips i Jylland et temmelig almindeligt malkekvægsfoder, den også koges som diætfoder til svin (7). Turnipsen var til o.1900 vor vigtigste rodfrugt, arealet kulminerede 1907 med 69.000 ha., siden svandt det stærkt ind (8): 1934 ca. 24.000 ha., 1963 2.261 ha., deraf 2.132 i Jylland.

Den såkaldte høsthjælper, en halmdukke stillet ved de gårde, der endnu ikke havde indhøstet i rette tid, kunne være forsynet med en stor turnips som penis (Salling o.1900; 9).

Turnips er slang for hoved og tourné = at nipse i kortspil (10).

Turnipsen bovner - med svulmende rod og blad
Jeppé Aakjær (11).

LITTERATUR: (1) 689 1,207; (2) 924 2,1799,172-74 jf. 167f; (3) 57 2,1803,209 jf. 189 1820,143,158; 675 8,1806, 64f,71; (4) 318 166f; (5) 996 1,1936,75 (1870'erne); 806j 54; 297c 94; (6) 1019 1851,22; (7) 512 1883,125f,187f; (8) 191 2,228,238,240; (9) 250d 76; (10) 85 52,89; (11) 1002h 121.

Raps, *Brassica napus*

1-1,5 m høj, glat og blådugget med ofte lyrefor-
met delte blade og halvskaarne eller korte klaser
af citrongule blomster; skulpen indeholder ind-
til 40 frø. Er sandsynligvis en amphidiploid
hybrid mellem ager- og havekål.

Raps 1829ff af latin rapa, gammelt navn for
roe; fællesbetegnelse for vidt forskellige en- eller
toårige former af korsblomstrede kulturplanter
med olieholdige frø. *Bankeroturt* 1853 - man
mente planten udpinte jorden og gav for usikker
høst, sml. nedenfor.

DYRKNING, FRÆNES ANVENDELSE

1724-25 dyrkes raps af rådmænd Anders Ras-
mussen Lange i Roskilde. Fra midten af 1700-t
oplyses, at man i hertugdømmerne avler megen
raps til husdyrfoder, fra marskegnene er den
årlige udførsel 1759 ca. 8000 tdr. frø; siden an-
lægges i Fredericia en oliemølle (1). Avlen bliver
1778 forsøgt på Lolland og med godt resultat (2).
I Skærup mellem Vejle og Fredericia kan bøn-
derne gratis benytte en hestetrasket oliemølle,
men forholder sig alligevel tøvende til den nye
plante, »skønt jorden til rapssæd er mange steder
tjenlig og er en sæd af stor vigtighed« (1786; 3).
På Fyn begynder dyrkningen 1790 ved Brahe-
trolleborg (4), ejeren af Skjoldemose ved Svend-
borg avler fra 1797 raps i stor stil og bygger en
oliemølle, men presseresterne køres på marken
som gødning og anvendes ikke til foder (5).

O.1800 er rapsavlens betydelig på merglede jor-
der i Slesvig-Holsten, men helt ukendt i Jylland
og kun forsøgsvis begyndt enkelte steder på
Sjælland, således ved Melbygård og Antvor-
skov; 1809 findes en oliemølle i Stensby ved
Vordingborg (6). Et årti senere oplyses, at vin-
terrapsen nu dyrkes på større (herregårds-)are-
aler i Slesvig, ØJylland, Fyn, Sjælland, Møn,
Falster og Lolland, nogle steder dog kun til
sommerstaldfodring og afgræsning om efteråret
(7). I et 45 sider stort skrift 1822 »Er rapssæd-
dyrkning gavnlig eller skadelig for det danske

agerbrug?« mener pastor P.D. Faber, Jungshoved
i SSjælland, at rapsen ikke gavner hele vort land-
brug, men enkelte bønder kan med fordel avle
den, afgrøden udpiner jorden, kræver brak og
god gødningskraft, giver ingen halm til foder
og strøelse (bidrager ikke til gødningsmængden),
den er ømfindtlig over for barfrost og skadedyr,
tærskningen mere omstændelig end kornets; på
den anden side giver raps lige så mange eller
flere fold, et godt sædskifte og sikrer en god
indtægt.

I Vejle amt dyrkes 1826 raps ved de fleste store
gårde, ialt mindst 400 tdr. land (8). »Ingen sæd
kan give landmanden en så stor fortjeneste som
en vellykket rapsafgrøde«, en jævn hvedehøst
giver kun det halve udbytte (9).

Det er først fra o.1830, at planten får virkelig
landøkonomisk betydning, hvilket navnlig skyl-
des fremskridtsvenlige præsters initiativ; 1837
er arealet godt 10.000 ha, deraf over en tredie-
del på Fyn og Langeland, iøvrigt mest i det syd-
østlige Jylland, på Møn er dyrkningen meget
almindelig (10). På Tåsinge opmuntrer pastor
Møller i Bjergby 1833 bønderne til at dyrke raps
(11). Selv om kendte landøkonomer betegner
rapsen som den vigtigste afgrøde, begynder
mange bønder kun i det små på en indhegnet
toft og mener stadig, at den udpiner jorden og
for ofte mislykkes (Københavns amt 1839; 12).
I NSjælland begynder avlen o.1840, efter at man
indførte brak (13). 1843 findes oliemøller i bl.a.
Horsens og Lundum (14), »rapskagerne« bidra-
ger væsentligt til at forbedre smørrets kvalitet
og mange opkøbere betinger sig, at der fodres
hermed.

Medio 1800-t avles raps ved næsten alle gårde
på Als o.a. steder; en god rapsmark er ejerens
stolthed og glæde (15). Arealet kulminerer 1866
med 15.600 ha, derefter svinder det stærkt ind,
især fordi petroleum nu bruges til belysning i
stedet for rapsolien, på Fyn ophører avlen næ-
sten helt i 1860'erne (16). Kortvarige udvidelser
af arealet, således o.1870 og 1886 endog til
15.700 ha (mere end en trediedel af landets
hvedeareal), skyldes lave kornpriser (17). Raps-
arealet opjordes 1876 til kun 560 ha, 1881
1.100 ha, 1888 466 ha, 1896 godt 400 ha, om-
kring århundredskiftet var dyrkningen så godt
som ophørt: 1901 157 ha.

Allerede 1757 påpeges, at agre med raps nød-
vendigvis må indhegnes mod vildt og efterårets
løsgående husdyr (18). Manglen på hegn i man-
ge egne samt hyppige ødelæggelser af skadedyr
bidrager sikkert også til, at adskillige landmænd
opgiver avlen efter få år (19). Man betragter